

Een typologie van excellentieprogramma's voor het hoger beroepsonderwijs

Jannet Doppenberg, Didi Griffioen & Ron Oostdam

Samenvatting: In het kader van het Sirius programma zijn er in Nederland een groot aantal excellentieprogramma's ontwikkeld en geïmplementeerd in het hoger onderwijs. Deze ontwikkelde excellentieprogramma's zijn divers en verschillen tussen en binnen instellingen. Centraal in deze studie stonden de vragen: 1) Welke typen excellentieprogramma's heeft de Hogeschool van Amsterdam ontwikkeld en geïmplementeerd in het onderwijs in het kader van het Sirius programma?, en 2) Wat zijn volgens docenten de belangrijkste samenhangende kenmerken van de verschillende typen excellentieprogramma's? Voor deze studie zijn 18 docenten geïnterviewd over de belangrijkste kenmerken van het door hen ontwikkelde en/of aangeboden excellentieprogramma. Op basis van de kenmerken 'kerninhoud', 'zelfregulatie van de student', 'betrokkenheid van het werkveld', 'organisatie' en 'toegankelijkheid' konden vijf typen excellentieprogramma's worden onderscheiden: 1) wetenschappelijk onderzoek, 2) design-thinking, 3) specialisatie, 4) theorie, en 5) keuzevrijheid. Door middel van beschrijvende portretten wordt dieper inzicht gegeven in de belangrijkste samenhangende kenmerken van elk type excellentieprogramma. De typologie biedt een handvat voor het evalueren, aanpassen en/of verbeteren van bestaande programma's en biedt tevens een raamwerk voor het ontwikkelen van nieuwe excellentietrajecten.

Trefwoorden: Hoger onderwijs, excellentieprogramma's, honoursprogramma's, curriculumontwikkeling

Auteurs: Dr. J.J. Doppenberg (j.j.doppenberg@hva.nl), dr. D.M.E. Griffioen en prof. dr. R.J. Oostdam zijn allen werkzaam als onderzoekers bij het Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam.

1. Inleiding

De Hogeschool van Amsterdam (HvA) was in 2008 een van de 20 geselecteerde onderwijsinstellingen voor deelname aan het Sirius programma: excellentie in het hoger onderwijs. Met dit programma wilde het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de hogescholen en universiteiten stimuleren en faciliteren om excellentietrajecten te ontwikkelen en te implementeren. Op deze wijze kan aan talentvolle en gemotiveerde studenten een passend onderwijsaanbod worden geboden, zodat zij de mogelijkheid krijgen om te excelleren (Heemskerk & Gramberg, 2014). De instellingen waren vrij om de excellentieprogramma's naar eigen inzicht vorm te geven. Wel werd het advies gegeven om inspirerende docenten tijd en vrijheid te geven voor het ontwikkelen van excellentieprogramma's en ze te laten experimenteren met nieuwe onderwijsvormen (Van der Rijst & Wolfensberger, 2014).

Deze vrijheid heeft er mede aan bijgedragen dat er in het Nederlandse hoger onderwijs een grote diversiteit aan ontwikkelde excellentieprogramma's tussen en binnen de verschillende instellingen te vinden is (Coppoolse, Pilot, & Van Eijl, 2013). Zo kunnen er volgens De Jong, et al. (2013) tenminste vier typen excellentieprogramma's worden onderscheiden: 1) voltijdsprogramma's gericht op een extra eindkwalificatie in een bepaald domein, 2) extra-curriculaire programma's gericht op extra (vakoverstijgende) competenties, 3) specialistische programma's gericht op expertkennis in een deelgebied van de professie, en 4) vrije programma's. Hoewel er in de praktijk ook mengvormen kunnen bestaan, wordt er bij deze indeling vanuit gegaan dat de curriculumorganisatie, doelgroep en inhoud bepalen hoe een instelling vorm kan geven aan een excellentieprogramma (De Jong et al. 2013).

De grote diversiteit aan ontwikkelde excellentieprogramma's lijkt zowel nationaal als internationaal eveneens verklaard te kunnen worden doordat er voor het ontwerpen van excellentieprogramma's nog relatief weinig kennis is over de kenmerken die een excellentieprogramma moet bevatten om talentvolle studenten te laten excelleren (cf. Scager, 2013). Enerzijds is de beschikbare literatuur over excellentieprogramma's beperkt en anderzijds heeft de beschikbare literatuur zich veelal beperkt tot casusbeschrijvingen van de excellente student (Wolfensberger, 2012). Uit de literatuur kan volgens Wolfensberger (2012) echter wel worden afgeleid dat de didactiek van excellentieprogramma's gericht moet zijn op: 1) het creëren van een community, 2) het bieden van vrijheid, en 3) het stimuleren van academische competenties.

In dit kader en aansluitend bij het gestelde doel van het Siriusprogramma heeft Scager (2013) onderzoek gedaan naar kenmerken die volgens talentvolle studenten relevant zijn voor uitdagende onderwijsprogramma's. Resultaten van haar onderzoek laten zien dat studenten excellentieprogramma's uitdagend vinden als zij de volgende kenmerken bevatten: 1) complexiteit, 2) autonomie (weinig docentsturing), en 3)

hoge verwachtingen van de docent. Scager's onderzoeksresultaten laten bovendien zien dat de verschillende kenmerken van een excellentieprogramma met elkaar samenhangen en dat zij gezamenlijk het succes van een programma bepalen. Literatuur over het ontwerpen van curriculaire onderwijsprogramma's benadrukt eveneens het belang van samenhang tussen de verschillende kenmerken van een onderwijsprogramma. De kenmerken samen vormen immers de leeromgeving van de student (Van den Akker, 2003). Opgemerkt dient te worden dat in dit type literatuur ook wordt gesproken over ontwerpcriteria als zijnde kenmerken waar het onderwijsprogramma aan moet voldoen.

Net als de andere geselecteerde instellingen, heeft de HvA in het kader van het Siriusprogramma excellentieprogramma's ontwikkeld. Als handvat voor het ontwikkelen van de excellentieprogramma's heeft de hogeschool een referentiekader geformuleerd. Binnen dit kader mochten de faculteiten naar eigen inzicht de excellentieprogramma's vormgeven (zie ook Enthoven, Oostdam, Devilee, Winter, Doppenberg, & Griffioen, in dit nummer; Janssen, 2012). Het hogeschoolbrede referentiekader onderscheidt twee soorten programma's en drie typen van excellentie. De twee soorten programma's zijn: 1) Studium Excellentieprogramma (SE) en 2) Honours Programma (HP). De SE's zijn in beginsel breed toegankelijk voor alle eerste en tweedejaarsstudenten, zijn klein van omvang en hebben als doel studenten de mogelijkheid te bieden om het eigen talent te ontdekken. De HP's daarentegen zijn enkel toegankelijk voor geselecteerde derde en vierdejaarsstudenten en hebben ook een grotere studielast. De drie onderscheiden typen van excellentie zijn: 1) specifieke professionaliteit, 2) generieke professionaliteit, en 3) kennisontwikkeling. Specifieke professionaliteit verwijst naar excelleren door het op hoog niveau uitvoeren van complexe opdrachten in een specifieke beroepspraktijk. Bij generieke professionaliteit excelleren studenten bijvoorbeeld in interdisciplinaire projecten die sociale competenties en creativiteit vragen. Kennisontwikkeling verwijst naar het excelleren van studenten door op hoog niveau praktijkgericht onderzoek uit te voeren (Janssen, 2012).

Algemeen kan geconcludeerd worden dat de hoger onderwijsinstellingen de laatste jaren verschillende typen excellentieprogramma's hebben ontwikkeld en dat de in de literatuur gerapporteerde kenmerken van excellentieprogramma's geen eenduidig beeld opleveren van de eisen waaraan een excellentieprogramma moet voldoen. Het ontbreken van een eenduidig beeld kan mogelijk verklaard worden doordat de kenmerken van de excellentieprogramma's variëren per excellentieprogramma en mogelijk niet altijd in samenhang zijn onderzocht. Voor de HvA kan geconcludeerd worden dat hoewel er een referentiekader geformuleerd is voor het ontwikkelen van excellentieprogramma's, dit kader weinig onderscheid maakt tussen de verschillende kenmerken (ontwerpcriteria) van excellentieprogramma's en daardoor docenten nog relatief gering houvast biedt bij het formuleren van kenmerken zoals leerdoelen, concrete leeractiviteiten en docentrollen (zie Enthoven et al. in dit nummer). Meer

inzicht in de kenmerken van de ontwikkelde programma's kan daarin wellicht soelaas bieden.

Aansluitend op de bovenstaande conclusies, en in het kader van een algemene evaluatie van de opbrengsten van het Sirius programma op de HvA (Griffioen, Doppenberg, Enthoven, & Oostdam, 2016) is een interviewstudie uitgevoerd met als doel inzicht te verkrijgen in de typen excellentieprogramma's die in het kader van het Sirius programma zijn ontwikkeld en geïmplementeerd, alsook in de belangrijkste samenhangende kenmerken. Het verkrijgen van inzicht in de typen excellentieprogramma's en hun kenmerken kan meer inhoudelijke en organisatorische sturing geven aan het verbeteren en optimaliseren van bestaande programma's, alsook aan het ontwikkelen van nieuwe toekomstige programma's. Daarmee is deze studie een aanvulling op het onderzoek van De Jong et al. (2013) waarin naar ons oordeel te weinig inzicht wordt geven in de wijze waarop hun typologie van excellentieprogramma's tot stand is gekomen. In deze studie wordt getracht de kenmerken van excellentieprogramma's op grond van (systematisch verzamelde) interviewgegevens van docenten in kaart te brengen. Daarbij staan de volgende twee onderzoeksvragen centraal:

1. Welke typen excellentieprogramma's heeft de Hogeschool van Amsterdam ontwikkeld en geïmplementeerd in het onderwijs in het kader van het Sirius programma?
2. Wat zijn volgens docenten de belangrijkste samenhangende kenmerken van de verschillende typen excellentieprogramma's?

2. Onderzoeksmethode

De onderzoeksmethode van dit onderzoek kan getypeerd worden als een exploratieve interviewstudie. Er zijn interviews afgenomen bij docenten die betrokken waren bij de ontwikkeling en uitvoering van excellentieprogramma's binnen de zeven verschillende faculteiten van de HvA: 1) Economie en Management, 2) Onderwijs en Opvoeding, 3) Digitale Media en Creatieve industrie, 4) Beweging, Sport en Voeding, 5) Gezondheid, 6) Maatschappij en Recht, en 7) Techniek.

2.1 Steekproef en respondenten

Uit het totaal van 33 Studium Excellentieprogramma's (SE's) en 30 Honours Programma's (HP's) zijn uiteindelijk 16 programma's geselecteerd voor deze studie. Daarbij zijn voor de SE's en de HP's verschillende selectiecriteria toegepast. De SE's die toegankelijk zijn voor alle studenten worden slechts vanuit één specifieke faculteit

aangeboden al dan niet in combinatie met een andere faculteit. Daarom zijn allereerst vier SE's geselecteerd die door meer dan één faculteit worden aangeboden en zijn daarna aselect twee SE's toegevoegd die vanuit één faculteit worden aangeboden. Voor selectie van de HP's zijn drie criteria toegepast: 1) het HP wordt volledig dan wel gedeeltelijk extra-curriculair aangeboden; 2) het HP is grotendeels onder verantwoordelijkheid van de HvA ontwikkeld; en 3) per faculteit wordt er tenminste één HP geselecteerd en bij meer dan drie HP's worden er aselect twee programma's geselecteerd. Deze criteria hebben geresulteerd in de selectie van tien HP's.

Van de geselecteerde programma's zijn de betrokken docenten benaderd voor deelname aan een interview. In twee gevallen heeft dit geleid tot een gezamenlijk interview met twee docenten. In totaal zijn er 18 docenten geïnterviewd (5 vrouwen en 13 mannen). De leeftijd van de respondenten varieerde tussen 29 en 65 jaar, met een gemiddelde van 46 jaar. De docenten hadden gemiddeld 12 jaar onderwijservaring.

2.2 Instrumenten van dataverzameling

Er is gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews waarvoor een interviewleidraad is ontwikkeld. Het doel van de interviews was om inzicht te verkrijgen in de door docenten gepercipieerde belangrijke kenmerken van het door henzelf ontwikkelde en/of aangeboden excellentieprogramma. Elk interview startte met enkele vragen over de achtergrond van de docent. Vervolgens werd de docent gevraagd de belangrijkste kenmerken te beschrijven van zijn of haar ontwikkelde en aangeboden programma. Aansluitend werden meer verdiepende vragen gesteld over de rol van de docent, het leerproces van de student en kenmerken van de leeromgeving, zoals werkvormen, activiteiten en leermiddelen. Deze kenmerken zijn afgeleid van het curriculaire spinnenwebmodel (Van den Akker, 2003).

2.3 Data-analyse

Voorafgaand aan het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn de getranscribeerde interviews gecodeerd. In deze eerste fase is een codeboek ontwikkeld bestaande uit hoofdcategorieën gebaseerd op het curriculaire spinnenweb (Van den Akker, 2003) en zijn vervolgens subcategorieën bepaald op grond van de data. Het codeboek representeert de verschillende door de respondenten gerapporteerde kenmerken van de excellentieprogramma's. Voor het beantwoorden van de eerste onderzoeksvraag zijn de data vervolgens op basis van de toegekende categorieën verder geanalyseerd. Deze vervolganalyses gaven echter geen directe duidelijkheid over verschillende typen excellentieprogramma's. Daarom zijn de getranscribeerde interviews in een

nieuwe (tweede) fase opnieuw geanalyseerd en gegroepeerd op grond van het criterium dat er sprake was van excellentieprogramma's die onderling vergelijkbaar zijn qua kerninhoud (centrale inhoud en/of activiteit van het programma). Vervolgens is nagegaan welke andere kenmerken naast inhoud en/of activiteit de onderscheiden excellentieprogramma's nader typeren. Deze exploratieve data-analyse resulteerde in een typologie van excellentieprogramma's gebaseerd op een vijftal kenmerken (zie Tabel 1). Tot slot zijn de interviews nogmaals doorgelezen om te verifiëren of de verkregen typologie van programma's in overeenstemming was met de data (cf. Boeije, 2005).

Voor het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag zijn op basis van de gecodeerde en gegroepeerde transcripties (fase 1 en 2) illustratieve portretten geschreven van de verschillende typen excellentieprogramma's. De portretten gaan dieper en samenhangend in op de kenmerken organisatie, activiteiten en inhouden, de docentrol en de rol van het werkveld in het programma. Daarbij worden deze kenmerken gerelateerd aan de visie van de respondenten op leren en/of het leerproces van de student. Op deze manier wordt tevens meer inzicht verkregen in de belangrijkste ontwerpkeuzes van de participant. Een portret is tot stand gekomen door de prototypische beschrijving tussentijds verschillende keren te controleren aan de hand van de gecodeerde transcripties van de interviews. Hierbij zijn de gecodeerde tekstfragmenten van eenzelfde type excellentieprogramma steeds met elkaar vergeleken om zo de hoeveelheid gegevens te reduceren, patronen vast te stellen en conclusies te verifiëren.

3. Resultaten

3.1 Een typologie van excellentieprogramma's (onderzoeksvraag 1)

De gegevens van de verschillende excellentieprogramma's lieten overeenkomsten en verschillen tussen de programma's zien. Op basis van de kerninhoud van een programma kunnen de volgende typen excellentieprogramma's worden onderscheiden: 1) wetenschappelijk onderzoek, 2) design thinking, 3) specialisatie, 4) theorie, en 5) keuzevrijheid (zie Tabel 1).

De vijf typen programma's onderscheiden zich ten eerste op de centrale of kerninhoud, maar ook in de mate van zelfregulatie van de student, de mate waarin en de wijze waarop het werkveld betrokken is, de wijze waarop het programma is georganiseerd, en de groep studenten die toegang heeft. De mate van zelfregulatie van de

Tabel 1. Typen excellentieprogramma's binnen de Hogeschool van Amsterdam HvA

Type excellentie-programma (inhoud/activiteit)	Zelfregulatie student	Betrokkenheid werkveld	Organisatie	Toegankelijkheid
Wetenschappelijk onderzoek	Beperkt tot groot	Actief betrokken	HP Intra-curriculair	Faculteit
Design thinking	Groot	Actief betrokken	HP en SE Extra-curriculair	HvA
Specialisme	Beperkt tot gemiddeld	Medeverantwoordelijk voor inhoud programma	HP Intra- en extra-curriculair	Opleiding of combinatie van opleidingen
Theorie	Beperkt tot gemiddeld	Geen of beperkt	HP en SE Extra-curriculair	HvA of Faculteit
Keuzevrijheid	Groot tot zeer groot	Geen of beperkt	HP Extra-curriculair	Faculteit
<i>Opmerking</i> SE = Studium Excellentieprogramma, HP = Honours Programma.				

student, verwijst enerzijds naar de mate waarin de student zelf invloed heeft op de activiteiten en inhoud van het programma en anderzijds naar de mate van sturing door de docent. Organisatie betreft het soort programma zoals door de HvA onderscheiden (SE of HP) en de organisatie daarvan, waarbij het programma volledig buiten het reguliere curriculum (extra-curriculair) of geïntegreerd met het reguliere programma (intra-curriculair) wordt aangeboden. Een intra-curriculair programma kan een deel van het reguliere curriculum vervangen. Toegankelijkheid verwijst naar studenten die in beginsel mogen deelnemen. Het gaat daarbij om: 1) studenten van één specifieke opleiding, 2) studenten van verschillende opleidingen binnen één specifieke faculteit (interdisciplinair), of 3) studenten van verschillende opleidingen dan wel faculteiten van de HvA (multidisciplinair). Hierbij dient opgemerkt te worden dat hoewel de SE's officieel toegankelijk zijn voor alle studenten van de HvA, het programma zich in de praktijk veelal beperkt tot studenten van één faculteit.

3.2 Portretten van typen excellentieprogramma's (onderzoeksvraag 2)

Elk type excellentieprogramma wordt geportretteerd aan de hand van de door docenten gepercipieerde *belangrijke* kenmerken van het excellentieprogramma. Omdat het aantal gerapporteerde belangrijke kenmerken kan verschillen per type excellentieprogramma, zijn de portretten divers in grootte en uitgebreidheid.

3.2.1 Portret Wetenschappelijk onderzoek

Organisatie. Het type excellentieprogramma 'wetenschappelijk onderzoek' wordt aangeboden door een lectoraat en wordt ook onderwezen door docent-onderzoekers verbonden aan het lectoraat. Aan het programma kunnen 25 tot 30 studenten deelnemen. Bij de selectie van de studenten wordt gewaarborgd dat de geselecteerde groep studenten afkomstig is van verschillende opleidingen (disciplines) binnen een beroepenveld (faculteit). Verder bestaat het programma min of meer uit twee delen, waarbij in het eerste deel de basis wordt gelegd voor het onderzoek dat in het tweede deel moet worden uitgevoerd. De studenten studeren fulltime op de HvA in een voor hen speciaal ontwikkelde ruimte, het lab, gedurende een periode van 3 of 5 maanden. Indien het programma geïntegreerd wordt met het afstudeeronderzoek, dan werken studenten na 5 maanden gezamenlijk in het lab te hebben gewerkt, individueel nog 5 maanden in het werkveld aan hun onderzoek.

Activiteiten en inhoud. De programma's zijn inhoudelijk sterk gerelateerd aan het onderzoeksprogramma van het lectoraat waaraan het programma is verbonden. Dit zorgt er volgens docenten voor dat de inhoud van het programma zowel actueel als vernieuwend is. Een van de docenten (D-8) verwoordt dit als volgt:

"Dit kan je niet in de winkel kopen, dat gevoel hebben studenten ook. In de jaren '90 hadden ze bij Philips al de eerste versie van i-pads, als je dat nu ziet denk je: holy shit, dat was in de jaren '90 dan loop je al ver vooruit. Nou, dingen die we nu doen proberen we ook op dat niveau, je kan het nog nergens kopen en het kost nog 10 jaar voordat Apple daarmee aan de slag gaat en je het kunt kopen in de winkel."

In het eerste deel krijgen de studenten enkele hoorcolleges met als doel de vakinhoudelijke kennis te vergroten en workshops met opdrachten waarmee kennis en ervaring kan worden opgedaan met onderzoeks- en vakspecifieke vaardigheden. Hierbij geven de docenten extra aandacht aan de schrijfvaardigheid van de studenten, zodat zij het programma kunnen afsluiten met een onderzoeksverslag op academisch niveau. De studenten die vijf maanden in het lab studeren, krijgen daarnaast workshops

aangeboden gericht op hun ontwikkeling als professional. Het betreft workshops gericht op bijvoorbeeld wetenschapsfilosofie of presentatie- en communicatievaardigheden. Aansluitend geven docenten aandacht aan de persoonlijke ontwikkeling van de student en de samenwerking binnen de groep. De volgende quotes van verschillende docenten (D-13 en D-14) illustreren dit:

“Een studente geeft tijdens een eerste presentatie aan dat ze erg zenuwachtig is om te presenteren. Aan het eind van de presentatie geeft de betrokken docent aan: het is goed dat we dat hebben vastgesteld, dat heb je niet nodig want je bent een van de slimste mensen uit de groep. Dus vanaf nu gaan we je elk moment dat we kunnen voor de groep laten praten.”

“Studenten werken samen aan een project en moeten hun eigen rol ook vinden in die groep. Dus het gaat ook over persoonlijk leiderschap. Welke rol neem je aan in die groep en hoe overtuig je de anderen in die groep met jouw kennis. En sommigen zullen dan echt een rol nemen om de groep te managen en anderen misschien meer als specialist. Dus we hebben in dat project niet alleen een inhoudelijke beoordeling, maar beoordelen ook persoonlijk leiderschap, een bepaalde houding en kritische blik, durven kritisch te zijn naar anderen die niet uit jouw vakgebied komen.”

In het tweede deel voeren de studenten in groepjes een praktijkonderzoek uit voor het bedrijfsleven en/of lectoraat. Opgemerkt dient te worden dat aandacht voor de professionele ontwikkeling van de studenten en hun onderlinge samenwerking van cruciaal belang zijn voor een goed verloop van het onderzoek en een goede verstandhouding/samenwerking met het werkveld.

Docentrol. Studenten hebben in een lab bijna de helft van de tijd docentcontact. De didactiek van docenten is (volgens henzelf) in de eerste plaats coachend. Daarnaast benaderen zij studenten als toekomstige collega's en gaan zij samen met studenten opdrachten aan. Een van de docenten (D-14) verwoordt het als volgt:

“In de eerste les zeg ik altijd, we gaan het anders doen. Ik beschouw jullie als professionals en we gaan nu ook professionele discussies hebben en ik ga jullie niet vertellen hoe het zou moeten, want ik wil ook graag van jullie horen, hoe jullie het zouden doen...Dus meer gelijkwaardig.”

Aansluitend bij het eerdergenoemde academische niveau stellen docenten hoge eisen aan studenten. Docenten van de langer durende programma's geven bovendien aan studenten te willen voorbereiden op de beroepspraktijk en zeggen om die reden tijd te besteden aan professionele kennis- en vaardigheden van de student. Daarnaast

willen zij het beste uit elke student halen door studenten harde feedback te geven en tegelijkertijd een veilige leeromgeving te creëren, zoals de volgende quote (D-13) illustreert:

“Het is belangrijk dat studenten weten dat we ze niet afbranden maar wel genadeloos zijn in onze kritiek. Niet om ze af te breken maar om ze tot een hoger plan te tillen.”

Verder stellen de docenten hoge eisen door studenten ook uit te dagen om buiten de bestaande kaders te denken. Dit betekent dat studenten aangeleerde werkwijzen binnen het reguliere onderwijs soms moeten loslaten. Zij moeten leren om te gaan met onzekerheden én het nemen van verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces en het eindresultaat. De docenten verwachten van studenten dat zij zelf initiatieven nemen door hulp te vragen en het aangeven wanneer zij bepaalde kennis- en/of vaardigheden missen of willen leren. Dit kan bijvoorbeeld leiden tot het uitnodigen van bepaalde gastsprekers en/of aanvullende trainingen. In het laatste geval zien docenten zich vooral als facilitator.

Rol werkveld. In de programma's worden (onderzoeks-)opdrachten uitgevoerd voor het werkveld. Voor de langdurende programma's geldt daarbij dat het contact met werkveld tijdens de uitvoering intensiever is doordat er bijvoorbeeld vaker overleg plaatsvindt. Daarbij worden studenten door docenten in contact gebracht met het netwerk dat zij hebben in het werkveld. Dit doen zij door het werkveld regelmatig uit te nodigen voor gastlessen, studenten presentaties te laten geven aan het werkveld en/of het werkveld via andere wegen op de hoogte te stellen van de opbrengsten van onderzoeken van studenten.

3.2.2 Portret Ontwerpend Denken

Organisatie. Aan het programma 'design thinking' nemen gemiddeld ongeveer 10 tot 15 studenten deel. Het programma wordt als SE en HP extra-curriculair aangeboden. In tegenstelling tot de andere typen HP's is dit programma toegankelijk voor studenten van verschillende faculteiten. De samenstelling van de studentengroep is volgens docenten ook de kracht van het programma, zoals de volgende quote (D-12) laat zien:

“De kracht ligt denk ik bij het multidisciplinaire team. Met die verschillende achtergronden kijken naar het vraagstuk. En dat is ook leerzaam als docent zijnde”.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat wanneer programma's niet buiten de reguliere lestijden plaatsvinden, het organisatorisch (bijna) onmogelijk is om studenten

van verschillende faculteiten op hetzelfde moment geroosterd te krijgen. De bijeenkomsten zelf vinden vrijwel nooit plaats binnen de HvA, maar in het werkveld bij partners waarmee wordt samengewerkt of zoals een van de docenten aangeeft op inspirerende locaties als een garage, een museum of een café.

Activiteiten en inhoud. De activiteiten en inhoud van het programma wordt bepaald door een complex maatschappelijk vraagstuk waarvoor via de (onderzoeks-)methodiek van *design-thinking* een oplossing wordt bedacht. De docenten vinden dat deze methodiek studenten stimuleert problemen vanuit verschillende perspectieven te bekijken, creatieve oplossingen te bedenken, en oplossingen te vinden voor echte problemen in de maatschappij. De stappen in de methode zijn:

1. Empathie: leer je publiek waarvoor je gaat ontwerpen kennen met behulp van observaties en interviews.
2. Definieer: definieer het probleem, rekening houdend met de behoefte en wensen van de gebruikers.
3. Idee: brainstorm en kom met zoveel mogelijk creatieve oplossingen.
4. Prototype: werk je beste idee uit in beeld zodat je deze kan laten zien aan anderen.
5. Test: deel je idee met de originele gebruikers voor feedback.

Vanwege het vraagstuk en de gehanteerde methodiek is op voorhand voor zowel docenten als studenten niet precies duidelijk wat de inhoud van het programma zal zijn en welke activiteiten zullen worden ondernomen.

Docentrol. De docenten zijn bovenal procesbegeleiders en volgen ‘echt’ samen met de studenten de stappen van de *design-thinking* methodiek. De studenten moeten veelal wennen aan deze vorm van samenwerking, zoals een van de docenten (D-12) illustreert:

“Doe jij mee aan het onderzoek? Je bent toch docent? Ik zeg altijd: ik stuur niet: ik laat jullie gaan. Spring maar in de zee en ik ga met jullie zwemmen naar het eiland. Misschien moeten we wel even sneller zwemmen, maar ik ga niet zeggen wat jullie moeten doen. Ze zijn volwassen genoeg. Sommigen vinden dat moeilijk en die zeggen dat ook en dan ga je daarover in gesprek.”

Zoals de quote al min of meer illustreert, besteden de docenten ook aandacht aan de samenwerking binnen de groep. Als procesbegeleider coachen docenten en bieden zij ruimte aan studenten voor eigen initiatieven. Volgens de docenten leren studenten daardoor zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het proces en het eindresultaat.

Rol werkveld. Binnen het *design-thinking* programma benaderen studenten organisaties en/of worden ze gevraagd door organisaties om onderzoek te doen naar een probleem en suggesties te geven voor oplossingen. De studenten krijgen via de docent een netwerk aangeboden waarvan zij gebruik kunnen maken bij het kiezen van vraagstukken en/of organisaties. Afhankelijk van het programma wordt het onderzoek samen met een opdrachtgever op locatie uitgevoerd, en fungeert de opdrachtgever eveneens als procesbegeleider. In enkele gevallen wordt van de HP-studenten verwacht dat zij actief het netwerk van de docent informeren over wat zij doen en dit netwerk uitbreiden door bijvoorbeeld zelf adviseurs te initiëren en/of te benaderen.

3.2.3 Portret Specialisme

Organisatie. De programma's vallend onder de noemer 'specialisme' worden zowel intra- als extra-curriculair aangeboden. Afhankelijk van het specifieke beroep of een specifieke branche waartoe de studenten worden opgeleid, vindt selectie plaats al dan niet met behulp van een test. In tegenstelling tot de beroepsspecifieke programma's vormen de studenten van programma's die opleiden voor een specifieke branche een multidisciplinaire groep die alle benodigde specialismen vertegenwoordigen. Studenten in de groep kunnen ook van buiten de HvA of zelfs van buiten Nederland afkomstig zijn. Het aantal studenten dat deelneemt aan de programma's varieert tussen 15 en 30.

Activiteiten en inhoud. Het type excellentieprogramma's 'specialisme' richt zich op het opleiden van studenten voor een specifiek beroep of een specifieke branche. Het belangrijkste doel van de programma's is dan ook studenten vak- en/of branche-specifieke kennis en vaardigheden aan te leren. Dit gebeurt in de vorm van workshops en door het in en/of voor de praktijk uitvoeren van 'beroeps-specifieke' opdrachten. Afhankelijk van het programma kunnen er daarnaast workshops worden aangeboden gericht op de persoonlijke en/of professionele ontwikkeling van de student. In een van de programma's krijgen studenten bijvoorbeeld opdrachten aangeboden met als doel om de bewustwording van het eigen handelen te vergroten. Een docent (D-11) verwoordt dit als volgt:

"Ik geef ze bijvoorbeeld de opdracht dat ze hier moeten gaan staan pingpongen terwijl ik hier zit te bellen, dan ga ik heel geïrriteerd zitten kijken en dan moeten ze toch doorgaan. Dat is de rand van de comfortzone, dan voelen ze fysiek wat ze ook voelen wat ze eigenlijk doen als ze aan het werk zijn en wat maakt dat bij ze los."

Docentrol. De docenten coachen studenten individueel en/of als groep. Coaching vindt in alle programma's plaats door vakinhoudelijke experts.

Rol werkveld. De programma's zijn in samenwerking met het werkveld tot stand gekomen en het onderwijsaanbod wordt dan ook grotendeels verzorgd door mensen die volledig of deels in de praktijk werkzaam zijn. Dit zorgt ervoor dat de programma's sterk gericht zijn op de beroepspraktijk. De programma's die als doel hebben studenten voor te bereiden op een specifiek beroep zijn ontstaan door verzoeken vanuit het werkveld, bijvoorbeeld omdat een bepaald specialisme onderbelicht was in het reguliere onderwijsprogramma. Afhankelijk van het programma wordt van studenten verwacht dat zij zelf het initiatief nemen om het werkveld uit te nodigen voor gastlessen en/of presentaties te geven aan het werkveld.

3.2.4 Portret Theorie

Organisatie. De excellentieprogramma's 'theorie' worden extra-curriculair aangeboden en betreffen veelal SE-programma's. Het aantal studenten dat participeert, varieert van 15 tot 50.

Activiteiten en inhoud. De excellentieprogramma's die focussen op theorie zijn veelal georganiseerd in de vorm van workshops en discussiegroepen, en een enkele keer in de vorm van hoorcolleges. Docenten die hoorcolleges aanbieden, geven aan dat zij dit geen wenselijke werkvorm vinden maar daartoe genoodzaakt zijn door het grote aantal studenten.

De inhoud van de activiteiten betreft grotendeels vakspecifieke theorieën, maar de leerdoelen en de mate waarin studenten zelf invulling kunnen geven aan de inhoud en activiteiten kan variëren per programma. In bepaalde programma's ligt de nadruk op het begrijpen van theorieën, terwijl andere programma's gericht zijn op perspectiefverbreding en/of kwaliteit van redeneren. Als het gaat om perspectiefverbreding bediscussieren studenten bijvoorbeeld actuele vraagstukken vanuit verschillende theorieën met als doel een eigen visie te ontwikkelen of de belangen van anderen en/of verschillende partijen te kunnen begrijpen. Verder kan de literatuur door docenten worden bepaald, maar vaak is er ruimte voor eigen inbreng en kan de literatuur grotendeels door studenten zelf bepaald worden.

Veel programma's koppelen theorieën aan specifieke vaardigheden, zoals schrijfvaardigheden, discussiëren en redeneren. De volgende quote (D-12) is een voorbeeld daarvan:

"De studenten schrijven een blog en die bestaat uit allemaal geschreven stukjes over iets waardoor zij zijn geïnspireerd. Ik wil heel erg dat ze denken: dit vind ik leuk daar wil ik wat over schrijven, maar ik wil ook dat ze de diepgang zoeken, dus dat ze theorieën of bronnen gaan zoeken. Een blog is vaak een mening, je visie op iets, maar ik zeg dan ook zoek stukken die je mening onderbouwen. En dat vinden ze heel moeilijk".

De quote is tevens een voorbeeld van een programma waar studenten veel invloed hebben op de inhoudelijke invulling. De docenten vinden een dergelijke keuzevrijheid belangrijk voor het gevoel van eigenaarschap van de student.

Docentrol. De docenten vervullen afhankelijk van het programma verschillende rollen, zoals instructeur en coach.

Rol werkveld. Afhankelijk van het programma worden de theorieën in de vorm van workshops en discussiegroepen aangeboden door gastsprekers en/of experts uit het veld en kunnen praktijkvoorbeelden van theorieën worden bezocht in het werkveld.

3.2.5 Portret Keuzevrijheid

Organisatie. Het programma 'keuzevrijheid' kan volledig door individuele studenten geïnitieerd en georganiseerd worden of het programma bestaat uit een door docenten georganiseerd deel (jaar 3) en een aantal individuele keuzedelen (jaar 4). Opgemerkt dient te worden dat weinig studenten kiezen voor een volledig vrij programma.

Activiteiten en inhoud. De vrije keuze programma's onderscheiden zich van de andere programma's doordat de studenten de vrijheid krijgen om voor zichzelf doelen, opdrachten en/of beoordelingscriteria te formuleren. Afhankelijk van het programma bepaalt de student de inhoud en activiteiten van het programma volledig dan wel grotendeels zelf. Als het programma studenten een kader biedt, bestaat het uit een verplicht deel en een aantal keuzedelen. Het verplichte deel is vergelijkbaar met het hierboven beschreven type programma 'theorie', waarbij studenten voor een deel zelf de activiteiten en inhoud bepalen. De daaropvolgende individuele keuzedelen zijn veelal een verzwarings van het reguliere curriculum waardoor de focus, bijvoorbeeld onderzoek uitvoeren, vast staat. Desalniettemin moeten de studenten de keuzedelen naar eigen inzicht invullen en daarbij zelf de verantwoordelijkheid nemen voor het proces en het product.

Docentrol. Studenten van de georganiseerde programma's worden door docenten zowel inhoudelijk als procesmatig gecoacht en stellen daarbij hoge eisen aan de student.

Rol werkveld. Het werkveld speelt geen specifieke rol.

4. Conclusie en discussie

De studie gepresenteerd in dit artikel had als eerste doel inzicht te krijgen in de verschillende typen excellentieprogramma's die in het kader van het Sirius programma zijn ontwikkeld en geïmplementeerd op de HvA (onderzoeksvraag 1). Het tweede doel was meer inzicht te krijgen in de belangrijkste samenhangende kenmerken van de typen excellentieprogramma's (onderzoeksvraag 2).

Op basis van de resultaten van de interviews kan voor de eerste onderzoeksvraag geconcludeerd worden dat aan de hand van de kerninhoud (centrale inhoud en/of activiteit) van de excellentieprogramma's, de zelfregulatie van de student, de betrokkenheid van het werkveld, de organisatie en de toegankelijkheid, de volgende vijf typen excellentieprogramma's kunnen worden onderscheiden: 1) wetenschappelijk onderzoek, 2) *design thinking*, 3) specialisatie, 4) theorie, en 5) keuzevrijheid. Een vergelijking met de literatuur laat zien dat de twee onderscheiden typen 'specialisatie' en 'keuzevrijheid' overeenkomen met de typen vrije en specialistische programma's zoals getypeerd door De Jong et al. (2013). De door hen onderscheiden typen 'voltijdsprogramma' en 'extra-curriculair' verwijzen naar een samenhang tussen de inhoud van het programma en de organisatie van het curriculum. Hoewel deze organisatievormen ook in dit onderzoek worden teruggevonden, is er niet altijd sprake van een directe samenhang tussen inhoud en organisatie. In vergelijking met het werk van De Jong et al. is in deze studie het aantal kenmerken op grond waarvan typen excellentieprogramma's kunnen worden onderscheiden verder uitgebreid. Vooral door het toevoegen van de kenmerken 'zelfregulatie van de student' en 'betrokkenheid werkveld' is een scherpere typering te realiseren. Deze nieuw toegevoegde kenmerken worden ook in de literatuur onderkend als belangrijke kenmerken van excellentieprogramma's (cf. Coppoolse, et al., 2013; Scager, 2013; Wolfensberger, 2012).

Een vergelijking met het hogeschoolbrede referentiekader van de HvA laat zien dat de aangeduide typen van excellentie (specifieke professionaliteit, generieke professionaliteit en kennisontwikkeling) in de praktijk vaak niet scherp van elkaar te onderscheiden zijn. In de excellentieprogramma's is veelal sprake van een overlap van typen van excellentie, en/of programma's zijn gericht op het behalen van slechts enkele deelaspecten. Voor een deel kan dit verklaard worden doordat bij de formulering van de typen van excellentie geen onderscheid is gemaakt naar SE en HP.

Aangaande de tweede onderzoeksvraag geven de beschrijvende portretten een dieper inzicht in de belangrijkste kenmerken van elk type excellentieprogramma. De resultaten laten tegelijkertijd zien dat de kenmerken van de typologie niet altijd volledig overeenkomen met de belangrijkste ontwerpkenmerken waarop de portretten zijn gebaseerd. Een verklaring hiervoor is dat de samenhang tussen de kenmer-

ken die gezamenlijk de leeromgeving vormen, het niet eenvoudig maakt de diverse kenmerken zoals onderscheiden in het spinnenwebmodel (Van den Akker, 2003) afzonderlijk te rapporteren. Enerzijds biedt een model als het spinnenweb docenten een handvat bij het ontwerpen van programma's en wordt de samenhang geborgd. Anderzijds zijn docenten zich door de samenhang mogelijk minder bewust van de afzonderlijke ontwerpkenmerken en kunnen deze door docenten vanwege de overlap mogelijk als minder nuttig worden ervaren bij het ontwerpen zelf. Desalniettemin biedt de typologie gebaseerd op de belangrijkste kenmerken van de excellentieprogramma's een handvat voor het evalueren, aanpassen en/of verbeteren van bestaande programma's. Daarnaast kan het een raamwerk zijn voor het ontwikkelen van nieuwe excellentietrajecten.

Hoewel deze studie een bruikbare typologie van ontwikkelde en geïmplementeerde excellentieprogramma's op de HvA heeft opgeleverd, zijn er ook beperkingen. Ten eerste zijn de resultaten van deze studie uitsluitend gebaseerd op de perceptie van docenten die zelf betrokken waren als ontwikkelaars en/of aanbieders. Percepties kunnen mogelijk anders zijn van de werkelijkheid. Het is daarom niet uitgesloten dat de verkregen informatie van docenten een wat positiever beeld weergeeft van het onderwijsaanbod, ook al was er een behoorlijke overeenstemming tussen de percepties van docenten van de uiteenlopende opleidingen en faculteiten. Ten tweede heeft de eerste onderzoeker de data geanalyseerd en hoewel er tussen onderzoekers overleg is geweest over de analysestappen, zijn de resultaten niet geverifieerd door een tweede onderzoeker. Er is derhalve sprake geweest van een exploratieve data-analyse. In een vervolgonderzoek zal daarom meer aandacht besteed moeten worden aan methode van data-analyse, in het bijzonder de betrouwbaarheid van het nu geformuleerde raamwerk voor analyse. Daarop aansluitend betreft een beperking dat de portretten niet beschreven zijn aan de hand van de kenmerken van de typologie, maar op basis van de belangrijkste onderscheidende ontwerpcriteria. Ten slotte dient te worden benadrukt dat de typologie geen uitputtend overzicht beoogt te bieden van mogelijke excellentieprogramma's binnen hogescholen. De opgestelde typologie biedt naar onze mening wellicht wel een behoorlijk representatief en dekkend beeld van de typen excellentieprogramma's zoals ontwikkeld binnen de HvA, maar op basis van deze resultaten zijn niet zondermeer generaliseerde conclusies te trekken over het aanbod en de vormgeving van excellentieprogramma's op andere hogescholen.

Alles bij elkaar geeft de gepresenteerde typologie van excellentieprogramma's een overzichtelijk en scherp beeld van de ontwikkelde en geïmplementeerde excellentieprogramma's op de Hogeschool van Amsterdam. De typologie biedt voor de HvA en wellicht ook voor andere hogescholen een handvat voor het evalueren en verbeteren van bestaande programma's. Daarnaast kan de typologie fungeren als raamwerk voor het ontwikkelen van nieuwe trajecten. De opgestelde portretten van typen excellen-

tieprogramma's bieden daarbij meer inzicht in de belangrijkste kenmerken van de onderscheiden typen excellentieprogramma's. De portretten zijn daarmee niet alleen nadere illustratie bij de typologie maar kunnen ook houvast bieden aan ontwikkelaars van nieuwe programma's.

Literatuur

- Akker, J. van den (2003). Curriculum perspectives: An introduction. In: J. van den Akker, W. Kuiper & U. Hameyer (eds.), *Curriculum Landscapes and Trends*, (pp. 1-10). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Amsterdam: Boom onderwijs.
- Coppoolse, R., Eijl, van, P., & Pilot, A. (2013). *Hoogvliegers ontwikkeling naar professionele excellentie*. Rotterdam: Rotterdam University Press.
- Enthoven, M., Oostdam, R., Devilee, B., Winter, E., Doppenberg, J., & Griffioen, D. (in dit nummer). De betekenis en functie van een hogeschoolbreed intentioneel curriculum op de ontwikkeling van faculteitsspecifieke honoursprogramma's. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*.
- Griffioen, D., Doppenberg, J., Enthoven, M., & Oostdam, R. (2016). *Ontwerp, gebruik en acceptatie van excellentie in de Hogeschool van Amsterdam: De evaluatie van excellentieprogramma's onder SIRIUS*. Amsterdam: Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding.
- Heemskerk, R. & Gramberg, E. (2014). *Sirius Programma overall auditrapport 2013*. Den Haag: Sirius Programma.
- Janssen, M. (2012). *Excellentieprogramma's in de HvA*. Amsterdam: HvA.
- Jong, de, N., Konincks, Y., Kat, M., Weerheim, G., Gellevis, M., Banis-den Hartog, J., Donk, van der, S., Mannetje, 't, J., Truijten, K., Eijl, van, P., Coppoolse, R., & Pilot, A. (2013). Varianten van honoursprogramma's. In: R. Coppoolse, P. van Eijl, & A. Pilot (eds.), *Hoogvliegers ontwikkeling naar professionele excellentie*, (pp. 85-96). Rotterdam: Rotterdam University Press.
- Rijst, van der R. & Wolfensberger, M. (2014). Docentopvattingen over de meerwaarde van honoursonderwijs voor het leren van talentvolle en gemotiveerde studenten. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 31/32, 52-65.
- Scager, K. (2013). *Hitting the High Notes. Challenge in teaching honors students* (doctoral dissertation). Universiteit Utrecht, Utrecht, the Netherlands.
- Wolfensberger, M.V.C. (2012). *Teaching for Excellence: Honor pedagogies revealed*. Münster: Waxman.